

UDK 930.2 (497.6) "1943/1945"

Pregledni rad

KONSTITUIRANJE KOMUNISTIČKE VLASTI PREMA OBJAVLJENIM DOKUMENTIMA ZAVNOBiH-a¹

Vera Katz

Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju, Bosna i Hercegovina

Objavljeni arhivski dokumenti o Prvom, Drugom i Trećem zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a), kao i djelovanje narodnooslobodilačkih odbora u periodu između zasjedanja, nezaobilazni su historijski izvori za proučavanje političkog, državnog, ideološkog, sudskog, ekonomskog, prosvjetnog i ostalih oblasti života tijekom konstituiranja komunističke vlasti u Bosni i Hercegovini. Mada su donesene odluke, uslijed ratnih okolnosti, imale privremeni karakter, predstavljale su temelj poslijeratnog državnog i političkog sustava, dajući komunistima legitimitet u uspostavljanju vlasti prema revolucionarnom političkom programu. Ove dvije knjige dokumenata pružaju istraživačima mnogostruke mogućnosti, a u ovom radu analizira se obračun s političkim protivnicima. Usprkos legitimitetu kojeg je stekla u narodnooslobodilačkom ratu i u prvim koracima k ostvarivanju obećanog poretka, nova vlast bila je svjesna potencijala otpora prema uspostavljanju novog sustava vlasti. U prvom redu, najopasniji protivnici za poslijeratno državno i političko uređenje Jugoslavije bili su vlada Kraljevine Jugoslavije i kralj Petar II. Karađorđević s kojima se Komunistička partija Jugoslavije morala sustavno obračunati snažnom propagandnom prema njihovom delegitimiranju.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, ZAVNOBiH, kralj Petar II. Karađorđević, Draža Mihailović, Vlatko Maček, Džafer Kulenović

---

¹ ZAVNOBiH – dokumenti (knj. I. 1943.-1944., knj. II. 1945). Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, IP Veselin Masleša.

Dvije knjige objavljene arhivske građe pod naslovom *ZAVNOBiH – dokumenti* izuzetno su značajne za proučavanje konstituiranja komunističke vlasti u Bosni i Hercegovini za razdoblje od sredine septembra 1943. do početka maja 1945. godine. Izbor arhivske građe za obje knjige napravio je prof. dr. Hamdija Ćemerlić, a dokumente su obradili i pripremili za tisak uposlenici Instituta za istoriju radničkog pokreta, Veselin Mitrašević za prvu, a Subhija Pribulja za drugu knjigu. Glavni urednik bio je Enver Redžić, a redakcijski odbor činili su: prof. Anto Babić, Nikola Babić, prof. dr. Hamdija Ćemerlić i prof. dr. Ferdo Hauptman. U obje knjige na 1515 stranica objavljeno je 426 dokumenata koji su se tada nalazili u Arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, Arhivu Bosanske krajine, Arhivu Bosne i Hercegovine i Muzeju revolucije Bosne i Hercegovine. Nakon reorganizacije Instituta za istoriju radničkog pokreta i preimenovanja u Institut za istoriju (od 2013. godine, Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu) najveći dio njegove arhivske građe premješten je u Arhiv Bosne i Hercegovine. Mada se može izraziti sumnja da su prilikom pripreme dijelovi dokumenata cenzurirani, skraćeni i lektorirani na nekim važnim mjestima, objavljena građa pruža velike mogućnosti u razumijevanju procesa konstituiranja Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice i načina organiziranja “narodne vlasti”. U predgovoru prve knjige prof. Ćemerlić naglašava: “Iako je okvir ovog Zbornika ograničen samo na dokumenta koja se odnose na rad ZAVNOBiH-a i njegova Predsjedništva odnosno odjeljenja, treba naglasiti da je to najznačajniji period u izgradnji sistema narodne vlasti i državnosti Bosne i Hercegovine”.² Dalje, u istom predgovoru napomenuo je da “Do ovog vremena proces izgradnje novog sistema vlasti razvijao se u lokalnim okvirima, a ukoliko se pristupilo formiranju centralnih organa, nije se isticalo pitanje državnosti i oblika vladavine već samo prava reprezentacije”.³ Nije nevažno spomenuti, ove dvije knjige dokumenata pojavile su se 1968. godine, u vrijeme jasnijeg pravca k samostalnijem odlučivanju o nekim važnijim pitanjima u republikama, odnosno neovisnije od saveznih institucija vlasti. Osim toga, pitanje državnosti jugoslavenskih republika, pa i Bosne i Hercegovine, sve se češće javno naglašavalo u različitim kontekstima. Paralelno s ovim procesima, krajem šezdesetih godina, Savez komunista nastojao je javno mišljenje oblikovati prema vrijednostima iz narodnooslobodilačkog rata ulažući

² *ZAVNOBiH – dokumenti, (1943-1944)*, knj. I. 5.

³ Isto. 7.

velika financijska sredstva u njegovanje memorijalne kulture. Tako, od 1967. godine započinju pripremni projekti za izgradnju memorijalnog kompleksa na Tjentištu, kao i snimanje velikog filmskog spektakla o bici na Neretvi. To su bili jugoslavenski projekti financirani iz saveznog proračuna, a građeni su, odnosno snimani u Bosni i Hercegovini. Iste godine je i grad Sarajevo počeo pripreme za izradu projekta memorijalnog kompleksa spomen-parka na Vracama. Osim ovih, građeni su i neki manji spomenici s namjerom njegovanja sjećanja na događaje i na zaslužne pojedince iz narodnooslobodilačkog rata. Također, na poseban način slavili su se dani komuna, a početna godina za obilježavanje obljetnica bila je datum oslobođenja toga područja s kraja 1944. i prve polovine 1945. godine. Svako takvo obilježavanje popraćeno je i kratkim historijatom narodnooslobodilačke borbe, tako da je javnost često podsjećana na ratne zasluge vodeće političke elite, kojoj su se priključivali i oni bez ratnog iskustva. U tim proslavama neizostavno su bile naglašavane avnojevske i zavnobihovske odluke kao vrlo važne za aktualne trenutke u kojem se nalazilo bosanskohercegovačko društvo, pa se u takvom ozračju realizirao i Institutski projekt o dokumentima koji se odnose na tri zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Objavljena građa o ZAVNOBiH-u podsjeća istraživače da prilikom proučavanja poratnog vremena moraju voditi računa o važnosti odluka donesenih od strane vodstva narodnooslobodilačkog pokreta još tijekom rata. Mada nije donesen ni jedan pravni akt pod imenom zakona, usvojene odluke, uputstva, naredbe, preporuke, rezolucije i slično nisu imale samo privremeni karakter, kako su bili naslovljavani, već su predstavljali temelj poratne zakonske regulative komunističkog političkog sustava. Prema tome, periodizacijska determinanta od 1943. godine, kao polazišta u elaboraciji pojedinih pitanja za poslijeratni period, ima puno metodološko opravdanje. Unutar toga, u ovim dokumentima djelomično se mogu naći i odgovori na problematiziranje egzodusa poraženih vojnih formacija, ali i civila prema Austriji 1945. godine, jer je krajem rata konstituiranje komunističke države bilo završeno u Jugoslaviji, bez obzira što su joj neki građanski političari osporavali legitimitet. Prema tome, pitanje legitimiteta postalo je teoretsko pitanje za poraženu stranu, a stvarnost je bila da se već u proljeće 1945., odnosno u ljeto iste godine, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a i Treće zasjedanje AVNOJ-a preimenovalo u narodne skupštine Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, s naznakom “do izbora”, za koje se vlast potrudila da različitim zakonskim rješenjima eliminira neistomišljenike i dobije ogromnu većinu glasova.

Objavljena arhivska građa o ZAVNOBiH-u podijeljena je u dvije knjige. Dokumenti u prvoj knjizi, njih 232, podijeljeni su u pet tematskih cjelina:

- Pripreme za osnivanje ZAVNOBiH-a (4 dokumenta);
- Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1 dokument sa šest naslova);
- Djelatnost ZAVNOBiH-a između Prvog i Drugog zasjedanja (28 dokumenata);
- Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1 dokument sa 29 naslova), i
- Djelatnost ZAVNOBiH-a između Drugog i Trećeg zasjedanja (198 dokumenata).

Sadržaj druge knjige čine 194 dokumenta podijeljena u dvije tematske cjeline, u kojoj se prate događaji od 1. januara do 2. maja 1945. godine, odnosno do dokumenta pod naslovom Deklaracija Narodne vlade Bosne i Hercegovine. Drugu knjigu čine dvije tematske cjeline:

- Djelatnost ZAVNOBiH-a između Drugog i Trećeg zasjedanja (190), i
- Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a (4 dokumenta).

U okviru spomenutih tematskih cjelina dokumenti su poredani prema kronološkom principu, a njihov broj se povećavao kako se približavao kraj rata i osnivao sve veći broj organa nove vlasti, odnosno uređivao sve veći broj djelatnosti neophodnih za normaliziranje života. Uvršteni dokumenti o korespondenciji između Predsjedništva AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a ukazuju na uvezivanje organa vlasti prema hijerarhijskoj ljestvici, od saveznih prema republičkim vodstvima, ali isto tako i od razine Predsjedništva ZAVNOBiH-a preko različitih odjeljenja prema oblasnim, okružnim do mjesnih narodnih odbora. Za funkcioniranje vlasti bile su značajne i povratne informacije o brojnim pitanjima od nižih k višim organima vlasti da bi se stekao što potpuniji uvid u stanje “na terenu”.

Iz sadržaja dokumenata može se uočiti kako je Komunistička partija ostvarivala svoj politički program. Zagovarajući nacionalnu ravnopravnost putem proglašenja obraćala se Srbima, Hrvatima i Muslimanima upućujući ih k bratstvu i jedinstvu, kao jedinom izlazu iz “bratoubilačkog” rata, i pozivajući ih da se pridruže narodnooslobodilačkim jedinicama. U ekonomskoj politici Partija se angažirala na mnogim problemima. Davala je smjernice za različita pitanja, od načina obavljanja proljetne i jesenje sjetve, prikupljanja žetve,

problema gladi i siromaštva, pribavljanja potrebne hrane za ishranu vojske i civila do instrukcija o osnivanju financijske službe i novčanih zavoda. Ustvari, poredala je prioritete, a među najvažnijim bilo je oslobođenje zemlje, zatim osiguranje dovoljne količine hrane i stvaranje povjerenja među svim narodima. Za planiranu obimnu djelatnost bilo je potrebno osnivati i aktivirati mrežu narodnooslobodilačkih odbora (NOO) pod kontrolom revolucionarne vlasti, putem koje je mogla i propagandno djelovati. Da bi se došlo do željenih rezultata popularizirano je oblikovanje kolektivne svijesti koja je jednostavno predstavljana riječju “narod” i sve je činjeno “u ime naroda”, pa su tako svi organi vlasti od mjesnih odbora do naziva republike nosili naziv “narodni”. Entuzijazam pobjede nad neprijateljem nastojao je neutralizirati svaku individualnu slobodu i pravo posjedovanja bilo kakvih viškova materijalnih dobara u vlasništvu pojedinaca.

Jedno od pitanja koje se može pratiti iz objavljenih dokumenata jeste kako su komunisti stalno podcrtavali vlastiti otklon od Kraljevine Jugoslavije, koju su zvali “stara Jugoslavija”, jer nisu htjeli ponoviti njene greške, a rješenje za nacionalno pitanje našli su u federativnom uređenju države. Približavanjem pobjede nad neprijateljem, komunisti su sopstvenom borbom ostvarivali sebi legitimitet, sustavno razarali stari poredak, delegitimirali stare elite i uspostavljali vlast prema već zacrtanom političkom programu. Također, može se pratiti kako su projicirali novu Jugoslaviju kao državu ravnopravnih naroda, slobodnih radnika, seljaka i “poštene inteligencije”, u kojoj bi Komunistička partija imala neprikosnovenu vlast štiteći narodne interese. Kada se analiziraju dokumenti zavnobihovskih i avnojevskih zasjedanja, ciljevi Partije su se ostvarivali tako da su njeni predstavnici iz svih naroda uz ugledne “nepartijce” antifašističkog opredjeljenja obnavljali Jugoslaviju na federalnim osnovama. Tako su u ratu komunisti postali alternativa, jer poslije tragičnih iskustava, određeni dio stanovništva koji i nije bio naklonjen komunizmu, u njemu je vidjelo obećavajući red i sigurnost, žrtvujući osobne slobode i političko odlučivanje, a za one druge koji su vidjeli individualnu slobodu kao osnovicu državne i društvene organizacije komunisti su ih propagandnom mašinerijom predstavili kao opasnost ravnoj izdaji narodnih interesa u oslobađanju od okupatora. Dugotrajna efikasna komunistička propaganda natjerala je i značajan broj protivnika da krajem rata krenu na put izvan Jugoslavije prema Austriji, na kojem je veliki broj i stradao. Agitacijskim i propagandnim djelovanjem, prioritet kolektivne slobode podignut je na pijedestal dogme na putu

potpunog preuzimanja vlasti od strane Partije, koja se zalagala za ideološko jedinstvo i socijalnu pravdu i postavila te postulate iznad političkog pluralizma.

Pitanja bosanskohercegovačkog društva nisu se mogla izuzeti iz onih općejugoslavenskih, a dokumenti ZAVNOBiH-a tumače očekivanja ljudi u siromašnoj i razorenoj višenacionalnoj Bosni i Hercegovini koja je svoj federalni status osigurala prema historijskom principu na zasjedanjima ZAVNOBiH-a, uz odobravanje i potvrdu AVNOJ-a.

U objavljenim dokumentima o ZAVNOBiH-u mogu se pratiti brojna pitanja, kao što su: uspostava sudstva, narodne milicije; brojna ekonomska pitanja; način prikupljanja podataka o stanju u različitim oblastima života, o zdravlju, o školstvu; o stanju vojnih operacija; o problemima nedostatka “provjerenih” kvalificiranih ljudi za određene civilne poslove; o imenima ljudi koji su obnašali različite funkcije; o konstituiranju brojnih odjeljenja, povjerenstava/komisija; o propagandi i agitaciji prema raznim problemima; o mobiliziranju stanovništva za razne akcije; o načinu obraćanja narodu uopće te pripadnicima pojedinih nacija, posebno; o uspostavljanju komunističkog nadzora nad društvom, itd.

Od brojnih mogućnosti u istraživanju, koje pružaju ove dvije knjige dokumenata, u ovom radu pokušat će se pratiti obračun s političkim protivnicima, jer usprkos legitimitetu kojeg je gradila u oslobodilačkom ratu i u prvim koracima ostvarivanja obećanog poretka, nova vlast bila je svjesna potencijala otpora prema njoj. Ponekad ga je uvećavala u naporu da opravda represiju, kao u slučaju 1945. godine, kada se obračunavala i sa stvarnim i s potencijalnim političkim protivnicima. Koliko o tome govore spomenuti dokumenti, odnosno kako se pripremalo javno mnijenje za taj obračun i nastojanje režima da opravda svoje postupke prema svima koje su imenovali “narodnim neprijateljima” može se pratiti u odnosu komunista prema Kraljevini Jugoslaviji, kralju Petru II. Karađorđeviću, izbjegličkoj vladi, građanskim strankama i njihovim vodećim političarima. Propagandna aktivnost prema protivnicama pokretana je s pozicija vlastitih zasluga iz narodnooslobodilačke borbe u kojoj se od 1943. godine nazirala pobjeda, i u koju su komunisti bili potpuno uvjereni.

Propagandna djelatnost protiv kralja Petra II. Karađorđevića, Kraljevine Jugoslavije i izbjegličke vlade

Snažna propagandna djelatnost protiv Kraljevine Jugoslavije, njenog kralja i vlade u izbjeglištvu započela je na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a.⁴ Već u prvom pozdravnom govoru na Skupštini⁵, Arsa Jovanović⁶ odredio je pravac diskusiji o tom pitanju: “U svom govoru on ističe da se zasjedanje vrši u vremenu kada je očevidno da je pobjeda na našoj strani. Naša vojska postala je moćan strategijski faktor ne samo na Balkanu, nego i u savezničkoj koaliciji. Ona se pokazala ne samo sposobnom da oslobodi našu domovinu, nego i da očuva izvojevanu slobodu. Naša slavna vojska neće dozvoliti da se u našu zemlju vrati izbjeglička ‘vlada’ sa kraljem Petrom na čelu koja je, saradujući s okupatorom, izazivala i izaziva bratoubilački rat među našim narodima.”⁷ Uz pohvale Bosni i Hercegovini i njenoj ulozi u narodnooslobodilačkom ratu, sljedeći govornik, Ivan Ribar,⁸ “U svom govoru, (on) ističe da je politika Osmanlija, Beča, Pešte i Berlina, a kasnije i politika protunarodnih režima u staroj Jugoslaviji, razdvajala i zavađala Srbe, Hrvate i Muslimane u Bosni i Hercegovini – dok je narodno-oslobodilački pokret stvorio od Bosne i Hercegovine primjer borbenog jedinstva i bratstva svim našim narodima. (...) Bosna i Hercegovina stvorila je uslove za ostvarenje principa narodnog samoodređenja. To je odgovor četnicima koji nastoje da uvedu staru jugoslavensku vlast – to je odgovor jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Kairu; to je odgovor okupatoru i Pavelićevim ustašama; to je odgovor svim izdajnicima naše zemlje od Nedića do Rupnika, svima koji su protiv narodne slobode.”⁹ Nakon predstavnika vojske i AVNOJ-a, kao civilnog organa vlasti, Đuro Pucar¹⁰ je u svom

⁴ Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Mrkonjić Gradu, 25. i 26. novembra 1943. godine.

⁵ Zasjedanje ZAVNOBiH-a nazivano je i skupštinom.

⁶ General-major Arsa Jovanović bio je načelnik Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ).

⁷ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 29-30.

⁸ Dr. Ivan Ribar bio je predsjednik Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a).

⁹ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 30.

¹⁰ Đuro Pucar - Stari bio je sekretar Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za BiH (PK KPJ BiH).

pozdravnom govoru izrekao i stav Partije prema istom pitanju, mada se nije moglo ni očekivati neko drugačije mišljenje s obzirom na činjenicu da su komunisti bili na čelu i civilnih i vojnih struktura koje su konstituirale revolucionarnu vlast. U istom tonu kao i prethodni govornici, Pucar je rekao: “Na tlu gdje je okupator mislio da će zametnuti kolo najkrvavijeg bratoubilačkog klanja – Komunistička partija je otpočetka unosila duh bratstva među naše narode i tim duhom oplemenila našu junačku vojsku. Na taj način, razbijen je pakleni plan okupatora i njegovih slugu, Pavelićevih ustaša i Mihailovićevih četnika, oružanih bandi izdajničke ‘vlade’ u Kairu sa kraljem Petrom na čelu”.¹¹ Slijedeći unaprijed date upute prema pitanju povratka kralja i vlade Kraljevine Jugoslavije, izjasnili su se svi ostali govornici na zasjedanju. Tako, Božidar Magovac¹² dodaje jedan argument o pokušaju kompromisa od strane izbjegličke vlade prema komunistima: “Dok Bosna i Hercegovina stvara svoje vijeće, iz Kaira dolazi glas da je izbjeglička vlada ukinula ‘zakon o zaštiti države’.¹³ To ne treba da nas čudi. Naša je pobjeda blizu. Drug Magovac ističe da je u to potpuno uvjeren. U to su, izgleda, uvjerena i gospoda iz Kaira, pa su odlučila da, kad već nemaju države, ukinu i ‘zakon o zaštiti države’”.¹⁴ Poseban naglasak na nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini dao je Josip Vidmar¹⁵: “Ako se u Bosni – koja je najkomplikovanija zemlja u Evropi – ostvari potpuno bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana, onda ga neće biti teško ostvariti ni između Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca pa čak i Bugara”.¹⁶ Slijedeći govornik, pop Vlada Zečević,¹⁷ otišao je korak dalje u optužbama protiv izbjegličke vlade, i: “Poziva se na dvojicu drugova koji su živi svjedoci da su na zajedničkom sastanku u Zelinju četnici Draže Mihailovića tražili pokolj Muslimana, protiv čega je bio on sa svojim drugovima. Na tom sastanku donesen je zaključak da se ne

¹¹ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 31.

¹² Božidar Magovac bio je član Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke (HSS-a) i Izvršnog odbora ZAVNO Hrvatske.

¹³ “Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi” donijela je Narodna skupština Kraljevine SHS, 2. 8. 1921., kao drastičnu mjeru protiv komunista, čime su bili poništeni mandati komunističkim zastupnicima u Narodnoj skupštini.

¹⁴ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 31.

¹⁵ Josip Vidmar bio je predsjednik Izvršnog odbora Osvobodilne fronte Slovenije.

¹⁶ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 31.

¹⁷ pop Vlada Zečević bio je član vodstva Oslobodilačke fronte Srbije.

smije izvršiti to zlodjelo, ali su ga četnici ipak izvršili, otvoreno izjavljajući da izvršuju naređenje izbjegličke vlade sa kraljem na čelu. Zato se ta vlada i kralj Petar, kao saradnici okupatora i izazivači bratoubilačkog rata, mogu vratiti u našu zemlju samo kao zločinci, odgovorni za tolika zločinstva nad našim narodom”.¹⁸ I predstavnica organizacije žena, uz pohvalu učešću žena u narodnooslobodilačkoj borbi, izjasnila se protiv izbjegličke vlade. Rada Vranješević¹⁹ diskutirala je na sljedeći način: “Ni žene neće dozvoliti da se u našu domovinu povrati staro stanje koje želi da ponovo zavede izdajnička vlada u Kairu i njezin kralj Petar”.²⁰ Ispred omladine, Milan Perković,²¹ pridružio se osudama na sljedeći način: “Mladi Bosanci i Hercegovci, Srbi, Hrvati i Muslimani, obećaju predstavnicima naroda na ovoj skupštini da ni u buduće neće žaliti nikakvih žrtava da se što prije istjera okupator i unište njegove sluge, te da se onemogući povratak starog stanja koje žele da nam ponovno nametnu izdajnici u Kairu pod pokroviteljstvom kralja Petra II”.²² Uvodni govori završili su riječima domaćina, Mitra Kovačevića, komandanta vojnog područja Mrkonjić Grad - Ključ: “(...) pozdravljajući delegate izražava radost da se ova historijska Skupština održava baš u gradu oko kojeg je proliveno mnogo krvi najboljih narodnih sinova u borbi protiv četničkih izroda koji su se, baš u ovoj oblasti, naročito uporno borili protiv naše NOV, kao najvjernije slugе okupatora i ustaša po naređenju izbjegličke vlade i kralja Petra”.²³ Nakon uvodnih pozdravnih govora slijedili su referati u kojima su problematizirana vanjskopolitička, unutar-njopolitička, ekonomska, prosvjetna i mnoga druga pitanja. Tako, u opširnom referatu o vanjskopolitičkoj i unutar-njopolitičkoj situaciji, Rodoljub Čolaković se nekoliko puta osvrnuo na osudu izbjegličke vlade: “Kada je uprkos svim opomenama našeg Vrhovnog štaba i Antifašističkog Vijeća, izdajnik Draža Mihailović ostao i dalje ‘minister vojske’ te vlade, postao je svima jasno da je ustvari ta takozvana vlada naredbodavac, a Draža Mihailović izvršilac. (...) O

¹⁸ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 32.

¹⁹ Rada Vranješević bila je član Centralnog odbora Antifašističkog fronta žena (AFŽ-a).

²⁰ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 32.

²¹ Milan Perković bio je član Centralnog odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine BiH (USAOBiH).

²² ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 32.

²³ Isto.

čemu svjedoče ove činjenice? One svjedoče o tome da izdaja Draže Mihailovića nije lično djelo jednog reakcionarnog generala, već određena politika reakcionarnih velikosrpskih krugova okupljenih oko kralja i monarhije. Cilj politike tih krugova s kraljem na čelu jeste da, poslije sloma fašističke Njemačke, vaspostave u Jugoslaviji još crnju vladavinu nacionalnog ugnjetavanja, političke i društvene reakcije, korupcije i pljačke nego što je to bilo u staroj Jugoslaviji. Budući da su naš narodno-oslobodilački pokret i Narodno-oslobodilačka vojska sa svojim demokratskim težnjama glavna prepreka za ostvarivanje tih reakcionarnih ciljeva, ta poštovana gospoda smatraju danas svojim najvažnijim zadatkom ne uništenje fašističke Njemačke, već narodno-oslobodilačkog pokreta i Narodno-oslobodilačke vojske. Na toj osnovi oni su se spregli sa okupatorom, na toj osnovi oni su postali najcrnji izdajnici naše domovine. O ovome postoji čitav niz dokumenata koje su naše jedinice zaplijenile u četničkim štabovima”.²⁴ Pozivajući se javno na postojanje “čitavog niza dokumenata” o izdajničkoj ulozi kralja i vlade, Čolaković kralju pripisuje zločinačku ulogu na sljedeći način: “U ime kralja banditi Draže Mihailovića idu zajedno s njemačkim okupatorima i ustašama protiv naše Narodno-oslobodilačke vojske; u ime kralja srpski izrodi kolju, pale i siluju i tako sramote ime srpskog naroda; u ime kralja srpski izdajnici drže još pod svojim uticajem izvjesne zaostale srpske mase i tako slabe borbenu snagu naše zemlje, što znači da produžuju stradanja i patnje našeg naroda. Ime kraljevo, sa njegovim saizvoljenjem postalo je zastava izdaje oko koje se okuplja ološ srpskog društva i reakcionarne klike ostalih naroda, sve ono što u ovim danima kada se u bolovima rađa naša sloboda, misli samo na to kako da obezbijedi svoje prljave, sebične interese”.²⁵ Čolaković je u svom govoru negativno ocijenio i monarhijski oblik vlasti: “Kad su prije dvije i po godine narodi Jugoslavije, bez obzira na narodnost, vjeru i političko uvjerenje, ustali u oružanu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih pomagača, niko nije postavljao pitanje monarhije. To je pitanje spadalo u red onih pitanja koja će se rješavati poslije oslobođenja naše zemlje. Međutim, danas kad se izdanak dinastije Karađorđevića, u najtežim danima naše istorije ispoljio kao pokrovitelj saučesnik izdajnika, onda je dužnost svakog patriote da tom kralju i njegovoj vladi odrekne svako pravo da govori u ime naše zemlje i da mu ospori pravo da se ikad u nju povрати. Osim toga naše

²⁴ Isto. 39.

²⁵ Isto.

je pravo da tražimo od naših engleskih i američkih saveznika da toj 'vladi' i kralju – izdajniku odrekne gostoprimstvo i svaku podršku. To pravo izvojevali su narodi Jugoslavije svojom borbom na strani Saveznika. Dok se četnička vlada u Kairu bavi neslavnim i jalovim poslom dotle narodno-oslobodilački pokret u Jugoslaviji nije najveću i najsudbonosniju bitku u historiji naših naroda".²⁶ U vrijeme održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a bilo je već jasno da su komunisti korak do preuzimanja vlasti u Jugoslaviji, pa su dirigirano javno izricali negativne ocjene prema svima koji su predstavljali Kraljevinu Jugoslaviju, prebacujući na njih krivicu za sve ratne strahote koje su se dogodile. Povezujući svoje uspjehe s pobjedama Saveznika i Crvene armije, Čolaković je jasno odredio politički kurs prema kraju rata: "Nasuprot podloj i izdajničkoj raboti takozvane jugoslavenske vlade s kraljem na čelu, nasuprot ustaškim i četničkim bandama i saboterima narodno-oslobodilačke borbe svih dlaka, naš narodnooslobodilački pokret na čelu s vođom naših naroda drugom Titom, nastaviće neumorno da okuplja oko svoje zastave sve patriotске snage naše zemlje radi borbe za konačno istjerivanje fašističkog okupatora i uništenje njegovih pomagača, za stvaranje federativne bratske zajednice svih južnoslovenskih naroda".²⁷ Nakon Čolakovićevog referata, uslijedila je diskusija prema zadatim temama, a među najvažnijim bila je osvrt na pitanje monarhije i njenih nositelja. Učesnici u diskusiji ponovili su na isti način optužbe izrečene u pozdravnim govorima i u Čolakovićevom izlaganju, podržavajući zabranu povratka kralju i vladi u zemlju. U razračunavanju sa "starim režimom" i najavljivanju novog početka jedan od diskutanta "(...) pravi osvrt na staru Jugoslaviju. 1918. godine prevarili su narode Jugoslavije velikosrpski hegemonisti, potpomognuti elementima ostalih naših naroda. Srpski narod prolijevao je svoju krv za svoje oslobođenje, a tekovine njegove borbe iskoristili su 1918. godine velikosrpski nacionalni ugnjetači hrvatskog i ostalih naroda, a podjedno i izrabljivači srpskog naroda. (...) U časovima sloma 'vlada' sa kraljem na čelu sramno je napustila naše narode i pobjegla u inostranstvo odakle dvije i po godine zabija nož u leđa našoj borbi preko svojih oružanih bandi, četnika Draže Mihailovića. Radi te sramotne izdaje mi tim izdajnicima i njihovom kralju nećemo dozvoliti da nam se ponovo popnu na vrat".²⁸ Jedan od

²⁶ Isto. 39-40.

²⁷ Isto. 40.

²⁸ Isto. Vidi: Diskusija Ilije Slavnića iz Koričana kod Travnika. 46.

diskutanata ističe “(...) da naši neprijatelji, a među njima i dražinovci pod rukovodstvom kralja Petra, pokušavaju da obmanu narod da je narodno-oslobodilački pokret protiv crkve i vjere. To je najobičnija laž”.²⁹ Delegati iz istočne Bosne ponovili su da su pokolj Muslimana u istočnoj Bosni učinili četnici prema naredenju “izdajničke ‘vlade’ u Londonu”,³⁰ dok su ostali diskutanti uglavnom na kraju svoje diskusije potvrdili da: “Osuđuju bijeg i izdaju izdajničke ‘vlade’ sa kraljem na čelu i izražavaju zahtjeve da se ti izdajnici nikad više ne vrate u zemlju”.³¹ U opširnom izlaganju Osmana Karabegovića o značaju ZAVNOBiH-a, referent je imenovao “nenarodne” režime: osmansku i austrougarsku vladavinu u Bosni i Hercegovini i na poseban način Kraljevinu Jugoslaviju, koja je komunistima i bila jedini realan protivnik.³² Kvalificirajući protivnike “zločinačkom klikom” krivom za sva dešavanja u Bosni i Hercegovini tijekom rata, Karabegović, uglavnom varira sljedeću ocjenu o vremenu Kraljevine Jugoslavije: “Oni su 20 godina igrali đavolsko kolo zavade, mržnje i bratoubilačkog trvenja. Oni su 20 godina duhovno pripremali ono što se Bosnom i Hercegovinom sada događalo, a sve u cilju da bi bogatstva Bosne i Hercegovine, da bi snagu njenih sinova upregli u svoja kola i da bi se za onih 20 godina poslije rata onako silno obogatili”.³³ Nasuprot narodnom jedinstvu stvorenom u narodnooslobodilačkoj borbi, Karabegović suprotstavlja velikosrpski hegemonizam, velikohrvatski šovinizam, muslimanski begovat te ističe po imenima pojedince, kao npr.: Mačeka, Spahu i Džafera Kulenovića. U nastavku zasjedanja, diskusija je bila sukladna Karabegovićevom referatu. Jedan od diskutanata “Osvrće se na staru Jugoslaviju i pominje da su gotovo svi bivši političari govorili o demokratiji, dok su njihova djela pretstavljala najcrnije nacionalno ugnjetavanje i socijalno izrabljivanje. Mi nećemo demokratiju na riječima, mi hoćemo demokratiju na djelu”.³⁴ Sljedeći diskutant “Navodi da je tada jedan dio liječnika upotrebljavao svoje znanje kao sredstvo da dođe do velikih dnevnica (tzv. preventisti), drugi dio otvarao ordinacije i sanatorije

²⁹ Isto. Vidi: Diskusija pravoslavnog sveštenika Novaka Mastilovića iz Gacka. 46.

³⁰ Isto. Vidi: Diskusija Pere Đukanovića iz Srebrenice. 47.

³¹ Isto. 47. i 48.

³² Isto. 49 - 57.

³³ Isto. 51.

³⁴ Isto. 58. Vidi: Diskusija Muhameda Sudžuke iz Travnika.

samo za imućne (tzv. kurativci) a treći dio (tzv. pretstavnici socijalne medicine) dobivao unosne plaće preko okružnih blagajni, dok su radnici dobivali aspirin, burov i slično. Što je narod imao od medicine, vidi se najbolje po tome što su na primjer, Beograd i Zagreb imali po 5.000 liječnika, dok ih je Bosna i Hercegovina imala 300, tako da sela uopšte nisu imala liječnika. (...)”³⁵ Nakon referata i diskusija prihvaćena je Rezolucija ZAVNOBiH-a, u čijem su trećem dijelu uvrštena izrečena stajališta: “Narodi Bosne i Hercegovine odriču svako pravo takozvanoj londonskoj vladi da ih pretstavlja i govori u njihovo ime. Londonske izbjeglice već dvije godine vode borbu sa svojim ministrom Dražom Mihailovićem protiv Narodno-oslobodilačke borbe, ne birajući sredstva u svojoj izdajničkoj raboti. Takozvana jugoslovenska vlada u inostranstvu povezala se sa okupatorom, ustašama i Nedićem i odgovorna je za nebrojene zločine počinjene u našoj zemlji. Vezujući se za okupatora, ona nije samo neprijatelj naših naroda i njihove opravdane borbe, već stvarno, i neprijatelj naših Saveznika – Sovjetskog Saveza, Engleske i Amerike. (...) Kralj i monarhija povezali su se u svojoj borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta svih naroda Jugoslavije – njemačkim fašizmom. Tako su kralj i monarhija ne samo nosilac borbe protiv narodno-oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, nego i neprijatelj naših saveznika. Narodi Bosne i Hercegovine zbog toga s pravom traže od Engleske i Amerike da londonskim izdajničkim izbjeglicama i kralju Petru II otkazu svaku podršku”³⁶ U završnim riječima na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, između ostalog, dr. Vojislav Kecmanović, predsjednik ZAVNOBiH-a, uz veliku pohvalu narodnooslobodilačkoj borbi i održavanju “narodnog parlamenta”, poslao je poruku: “Naši narodi pokazali su se sposobnim ne samo da tuku neprijatelja nego da još u toku ljutih bitaka liječe rane koje su nam ostavili bivši režimi. Za jednu od teških rak-rana mi smo našli jedno rješenje, i to radikalno rješenje. To je pitanje monarhije. I mi, jedini predstavnici naroda Bosne i Hercegovine, izrazili smo na ovom istorijskom skupu jednoдушnu odlučnost da nećemo dozvoliti povratak u našu iskrvavljenu zemlju ne samo izbjegličkoj ‘vladi’ [nego] ni njenom kralju – izdajniku Petru II. Ova naša odluka, braćo i sestre, pretstavlja jedan veliki prelom u istoriji naših naroda”³⁷. Isti stavovi ponovljeni su i u Proglasu ZAVNOBiH-a upućenom naro-

³⁵ Isto. 58. Vidi: Diskusija dr. Mehmeda Tatlića iz Travnika.

³⁶ Isto. 71.

³⁷ Isto. 74.

dima Bosne i Hercegovine: "(...) Dok narodi Jugoslavije vode borbu na strani saveznika za uništenje fašizma, dotle izdajnička nazovi – vlada u Kairu na čelu s kraljem Petrom II, preko svog 'ministra vojske' i krvnika naše slobode, Draže Mihailovića, saraduje sa njemačkim okupatorom, ustašama, bugarskim okupacionim trupama u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta i naše slavne vojske. Cilj te takozvane vlade jeste, da pomognuta reakcionarima iz Engleske i Amerike, opet zasjedne na narodnu grbaču. Cilj kralja – izdajnika jeste da se opet, protiv volje naroda, dočepa prestola".³⁸ U nastavku teksta Proglasa ponovljeni su mnogi detalji iz referata i diskusija koji se odnose na izbjegličku vladu i kralja. Nakon Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, Proglas je preko oblasnih narodnih odbora distribuiran prema nižim instancama narodnooslobodilačke vlasti s namjerom da se svi upoznaju s odlukama koje su značile početak sustavne izgradnje "narodne vlasti". Do kraja 1943. godine u brojnim proglasima, stanovništvu uopće ili svakom narodu pojedinačno, ponovljeni su isti stavovi o zabrani povratka kraljevske vlade i kralja u Jugoslaviju, bez promjene sadržaja teksta i sa istim diskvalifikacijama.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom u Sanskom Mostu, od 30. juna do 2. jula 1944. godine, ponovljeni su stavovi o ovom pitanju s Prvog zasjedanja, ali u znatno smirenijem tonu. U prvom planu bili su daljnji naponi u izgradnji državnih institucija vlasti. Nakon sporazuma između Tita i Šubašića, kralj Petar II. nije se više spominjao u izrazito zločinačkom tonu. Uglavnom, ponavljana je konstatacija iz referata Đure Pucara: "I tek nakon dvije godine teške i krvave borbe, razvitkom političke svijesti širokih narodnih slojeva, koji su se širom zemlje uvjeravali o izdajstvu Draže i izbjegličkih vladinih krugova, kao i raskrinkavanjem tih izdajničkih krugova pred vanjskim svijetom, naši su narodi mogli da donesu odluku o nepriznavanju emigrantske vlade, i odluku o zabrani kralju Petru II da uđe u zemlju dok narod ne odluči poslije rata o definitivnom obliku svoje državne uprave. (...)".³⁹ Sustavnom izgradnjom vlasti od seoskih, općinskih, preko okružnih i oblasnih narodnooslobodilačkih odbora do ZAVNOBiH-a, kao najvišeg zakonodavnog i izvršnog tijela, komunisti su mogli sebi dopustiti jedan gest popustljivosti prema pitanju povratka monarhije u Jugoslaviji, ostavljajući formalnu mogućnost narodu da odluči o tom pitanju na izborima.

³⁸ Isto. 80. Vidi: Proglas ZAVNOBiH-a – narodina Bosne i Hercegovine.

³⁹ Isto. 178. Vidi: Referat Đure Pucara "Značaj odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a za dalji razvoj narodno-oslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine".

Na Trećem zasjedanju, mnogo više se pohvalno govorilo o sporazumu Tito – Šubašić, nego o kralju Petru II Karađorđeviću, jer je tim sporazumom Tito bio uvjeren da povratak monarhije u Jugoslaviju nije bio više moguć. Taktički manevar bio je potreban zbog vanjskopolitičkih faktora, a komunisti su se potrudili da setom odluka sa zakonskom snagom eliminiraju sve one koji bi glasali za “povratak starog režima”.

Odnos prema građanskim strankama, njihovim vodećim političarima i članstvu

Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, Đuro Pucar naznačio je stav Komunističke partije prema prijeratnim građanskim strankama: “Još za vrijeme stare Jugoslavije, Komunistička partija borila se protiv nacionalnog ugnjetavanja, za demokratsku Jugoslaviju; borila se protiv petokolonaške politike i izdaje, za slobodnu nezavisnu Jugoslaviju; u časovima naše narodne tragedije, kada su naše narode napustila sva vođstva političkih stranaka, Komunistička partija povela je naše narode ne samo putem borbe protiv okupatora i njegovih slugu, nego istovremeno i putem borbe protiv svih pokušaja da se vrati staro stanje koje [je] našu zemlju i dovelo do katastrofe”.⁴⁰ Ostali vijećnici podržali su ovakav stav i ocijenili rad građanskih političkih stranaka u veoma negativnom svijetlu. U Rezoluciju ZAVNOBiH-a, u trećem odjeljku, prenese-ni su izrečeni stavovi, s ciljem zagovaranja jednopartijskog političkog sustava s Komunističkom partijom kao garantom narodnih interesa. U Rezoluciju je uvršeno i sljedeće: “(...) Razdor i mržnju među našim narodima unosili su tuđinci u našu zemlju od Osmanlija, Mađara i Austrijanaca do današnjih fašističkih zavojevača. Stare političke stranke, kao velikosrpske, tako i Jugoslaven-ska muslimanska organizacija i reacioneri iz Hrvatske seljačke stranke, nisu zbližavale narode, već su svojom protivnarodnom politikom produbljivali jaz među njima i sijali mržnju. (...) Zahvaljujući Komunističkoj Partiji, organizatoru narodno-oslobodilačke borbe, narodi Bosne i Hercegovine, poslije toliko žrtava i krvoprolića ostvaruju bratstvo jedinstvo u narodno-oslobodilačkom pokretu koje će dalje razvijati i učvršćivati, kao najdragocjeniju pobjedu u ovoj borbi”.⁴¹ U Rezoluciji se konstatira da su prijeratne političke stranke potpuno izgubile utjecaj na članstvo: “Četništvo se raspada, a zavedeni, većinom seljaci,

⁴⁰ Isto. 31.

⁴¹ Isto. 70-71.

pristupaju narodno-oslobodilačkom pokretu. Izdajnička velikosrpska politika izgubila je oslonac u srpskim masama. (...) Većina vođstva bivše Jugoslaven-ske muslimanske organizacije, sa Džaferom Kulenovićem na čelu, koja je prišla okupatoru i ustašama i koja je kriva za stradanja Muslimana kao i Srba, gubi svaki uticaj na muslimanske mase. (...) Masovni prilazak Muslimana narodno-oslobodilačkom pokretu zbrisaće i te pokušaje muslimanske reakcije da omete bratimljene Muslimana sa srpskim i hrvatskim narodom i iskoriste ih u svoje sebične ciljeve. (...) Pristupanjem u narodno-oslobodilačke redove i jednog di-jela prvaka Hrvatske seljačke stranke osjetno je ubrzano odvajanje bosanskih Hrvata od reakcionera iz bivšeg vođstva Hrvatske seljačke stranke s Mačekom na čelu, koji su uzalud pokušavali da zaustave hrvatski narod od borbe, da bi ga kasnije, svojom saradnjom s okupatorom i velikosrpskom klikom u Londonu, pokušali gurnuti u borbu protiv narodno-oslobodilačkog pokreta”.⁴² Dr. Voji-slav Kecmanović, predsjednik ZAVNOBiH-a, u svojoj završnoj riječi ne ime-nuje prijeratne političke stranke, ali daje do znanja da će Komunistička partija voditi poslijeratni politički život: “Ali, danas, kada je naša Bosna i Hercegovina prvi put u svojoj istoriji, dobila svoje istinsko narodno pretstavništvo, danas kada mi proslavljamo jednu od velikih pobjeda našeg narodno-oslobodilačkog pokreta, mi ne smijemo zaboraviti da se za ovako snažan i pobjedonosan raz-mah naše borbe ima zahvaliti u prvom redu junačkoj i mudroj Komunističkoj partiji Jugoslavije”!⁴³ Sva izlaganja i usvojeni dokumenti na zasjedanju prihva-ćeni su jednoglasno, aklamacijom i burnim odobravanjem.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a donesene su važne odluke o dalj-njem konstituiranju ZAVNOBiH-a u izvršno i zakonodavno političko tijelo u Bosni i Hercegovini, i u tom kontekstu su predratne političke stranke oka-rakterizirane kao već poražene. Prema ustaljenoj komunističkoj praksi, koja je nastavljena i poslije rata, kritički tonovi prema jednom narodu uglavnom su dolazili od pripadnika istog naroda ili su se neizostavno morala spomenuti sva tri naroda u Bosni i Hercegovini, pa je u tom maniru Nikola Rupčić⁴⁴ u svojoj pozdravnoj riječi govorio o najvećoj hrvatskoj stranci, Hrvatskoj se-ljačkoj stranci (HSS): “Uzaludni su bili naponi Dr. Mačeka da spriječi proces prilaženja pristaša HSS narodno-oslobodilačkoj vojsci. Pobjedila je politika

⁴² Isto. 74.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Nikola Rupčić bio je predsjednik ZAVNOH-a.

borbe protiv okupatora, politika jedinstva, politika Jedinственe narodnooslobodilačke fronte Hrvatske [JNOF], politika koju je od prvih dana proklamirala i za njeno ostvarenje u život borila se Komunistička partija. (...) U borbi su se pored srpskog naroda, koji se masovno digao u cijeloj Hrvatskoj, okupile ogromne mase hrvatskog naroda. Pristaše HSS definitivno su likvidirale Mačekovu kliku i stvorile IOHSS⁴⁵ kao jedino legitimno vodstvo HSS. (...) Srpski narod likvidirao je sve svoje stare stranke i vijećnici ZAVNOH-a organizirali su Srpski klub⁴⁶ kao političko predstavništvo Srba u Hrvatskoj. Stvorena je tako, drugovi, moćna JNOF koja je obuhvatila sve rodoljube bez obzira na vjeru, narodnost i političku pripadnost.⁴⁷ Govor hrvatskog predstavnika bio je instruktivan s obzirom na činjenicu da je centrala HSS-a za Bosnu i Hercegovinu bila u Zagrebu, a isti slučaj bio je i sa srpskim strankama, kao organizacijama sa stranačkim centralama u Beogradu. Odlučan stav prema prijeratnom režimu i na Drugom zasjedanju Pucar je naznačio u svom referatu, kao polaznu osnovu za diskusiju. U svom referatu, Pucar se u skoro svakom odjeljku vraća na političke stranke, u prvi mah to izgleda kao usputno, a ustvari propagandni obračun bio je i dalje snažan, i to s pozicija pobjednika. Tako, Pucar odlučnost komunista u osvajanju vlasti iskazuje i na sljedeći način: “Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, narodi Jugoslavije su odstranili nepovratno sa vlasti staro i skršili sve ostatke reakcionarnih klika – velikosrpskih hegemonista i reakcionarnih separatista. Time su stvoreni opštepoltički, materijalni i moralni uslovi da demokratske snage, preko svojih predstavnika, preuzmu vlast u svoje ruke. Više od dvadeset godina narod u Jugoslaviji nije imao vlast u svojim rukama, tu je vlast on izvojevao u borbi i on će je sa svojom vojskom ako ustreba znati i oružjem do kraja odbraniti”.⁴⁸ Na temelju uvodnog referata, i ovako iskazane odlučnosti, ostali vijećnici, referenti i diskutanti, upotpunosti su ponavljali iste stavove o građanskim političkim strankama, i govorili su o njima kao ostacima političkih stranaka, u kojima su vođe izgubile autoritet, a članstvo sve masovnije prilazilo narodnooslobodilačkom pokretu. Upotrebom odrednice “bivše stranke” komunisti su već tada nagovjestili nemoguć-

⁴⁵ IOHSS je Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke.

⁴⁶ Srpski narodnooslobodilački klub vijećnika ZAVNOH-a. Vidi: ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. 280. Napomena 28.

⁴⁷ ZAVNOBiH – dokumenti, knj.I. 172.

⁴⁸ Isto. 178-179.

nost njihove poslijeratne djelatnosti, a rad su nastavile samo one za koje su komunisti smatrali da su potrebne u jednom kratkom prijelaznom periodu.⁴⁹ U ostalim referatima, a pogotovo u diskusijama, vijećnici su osudili ideju autonomije BiH, četnički kongres u selu Ba kod Ljiga, i mnoge druge događaje. Izlaganja su bila prema istom šablonu, prvo su iskazane pohvale narodnooslobodilačkoj borbi, a zatim debatirani su i osuđivani “narodni neprijatelji”, u kontekstu pobjede Saveznika u Drugom svjetskom ratu, čiji je aktivni dio bio i narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji. U pogledu provođenja revolucionarnog programa, komunisti su djelovali nesmanjenom propagandom prema delegitimiranju starih elita.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Sarajevu od 26. do 28. aprila 1945. godine, na kojem su se neizostavno spominjale i predratne političke stranke, koje su predstavljene kao “nenarodne” i izdajničke. U svakom referatu i u najvećem broju diskusija ponavljane su ocjene koje su izrečene mnogo puta ranije. Međutim, na ovom zasjedanju, u referatima i diskusijama iskristalizirao se i odnos komunista prema nekim političarima koje su smatrali vrijednim slavljenja. Imena već dobro poznatih “narodnih neprijatelja” i zločinaca su oštro potcrtana, a iz hrvatske i srpske povijesti uzeti su pojedinci kao pozitivni primjeri boraca za narodna prava i za južnoslavensko jedinstvo. Prema uobičajnoj praksi, napravljena je međunacionalna ravnoteža na jugoslavenskoj razini. Na hrvatskoj strani, Vlatko Maček bio je označen glavnim krivcem za sve što se u ratu dešavalo hrvatskom narodu. Čak je i sve negativno, označeno riječju “mačekovština”, jer su mu komunisti pripisali više grijehova nego Paveliću. S obzirom na činjenicu da je Pavelić u vojnom smislu izgubio rat, Maček je predstavljao veću opasnost poslije rata jer je bio predsjednik nekada masovne Hrvatske seljačke stranke. Na srpskoj strani, neizostavno su kao zločinci imenovani Milan Nedić i Draža Mihailović, a svi ostali ulazili su u grupu “velikosrpskih hegemonista”. Na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a, dr. Siniša Stanković, predsjednik Narodne skupštine Srbije, podsjetio je na davnu prošlost: “Danas mi vidimo ostvarenje snova ustanika ispočetka prošlog vijeka, ostvarenje neumrlog Svetozara Markovića, sna da se jedinstvo čitavog srpstva može postići jednim jedinim putem, putem ujedinjenja i ravnopravne zajednice svih južnih Slovena na Balkanu”.⁵⁰ To je bio početak ulaska Svetozara Markovića u

⁴⁹ Isto. 164-285. Vidi: Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a.

⁵⁰ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. II. 399.

jugoslavensku socijalističku udžbeničku literaturu. S hrvatske strane, Stjepana Radića, u smislu naslijeđa njegovih ideja, predložio je Jure Begić, narodni poslanik iz Tuzle: "(...) Glavne tačke Radićeve HSS bile su: Bog ne dozvoljava da čovjek čovjeku bude rob; vlast se ima dati narodu koji će tu vlast vršiti putem naroda izabranih seoskih, općinskih, sreskih, županijskih i zemaljskih odbora i treće, da se Hrvati kao slavenski narod trebaju uvijek i u svakoj prilici oslanjati na bratski ruski narod. Naročito naglašavam ovu treću tačku, jer Stjepan Radić ni jednog političkog govora nije izrekao a da nije slavio i veličao veliki ruski narod kao jedinog spasioca ne samo slavenskih naroda već i cijelog čovječanstva. (...) Za Nijemce Radić nije imao nikakvih naročitih simpatija. On ih u usporedbi s nama potpuno bagatelise i u jednom spisu primjećuje da smo mi imali pjesnike kao Gundulića i druge, kada oni još ni pisati nisu znali. (...)".⁵¹ Begićevo mišljenje o Radiću pratili su i ostali diskutanti, Hrvati.⁵²

Sustavna propagandna aktivnost omogućila je komunistima diskreditaciju vođa/predsjednika političkih stranaka iz javne djelatnosti. Mada se tijekom rata osulo stranačko članstvo, komunisti su pripisivanjem zločinačkih karakteristika njihovim vođama napravili i negativno mišljenje prema stranačkim programima i idejama. Važan manevarski potez komunisti su napravili vrlo vješto – osudili su vodstvo stranaka, a amnestirali članstvo, koje je bilo "zavedeno" i nije shvatilo prave vrijednosti narodnooslobodilačkog pokreta. Svakako, komunisti su ih vraćali na pravi put, a oni koji nisu bili uvjereni u taj put bili su sankcionirani različitim zakonskim propisima, ukoliko su javno iskazivali nezadovoljstvo. O toj kategoriji neposlušnog članstva u dokumentima ZAVNOBiH-a nije bilo spomena. Prema komunističkim pozivima, u narodnooslobodilački pokret bili su svi dobrodošli, osim onih koji su "okrvavili ruke". Ocjene izrečene o narodnooslobodilačkoj borbi, političkim strankama i ličnostima iz hrvatske i srpske povijesti dugo godina će ostati temeljne interpretacije u jugoslavenskoj historiografiji i udžbeničkoj literaturi. Do kraja rata, Stjepanu Radiću se pridružio Josip Juraj Šrosmajer, Matija Gubec, a Svetozaru Markoviću, Sveti Sava, Gavrilo Princip kao pozitivni primjeri boraca za narodne interese, narodno prosvjećivanje i južnoslavensko jedinstvo. Komunističko vodstvo uložilo je ogroman propagandni napor u odvajanju srpskog naroda od tradicije monarhije i parlamentarnog života.

⁵¹ Isto. 418.

⁵² Isto. 433-434. Vidi: Diskusija Mate Markovića, narodnog poslanika iz Ljubuškog.

Zaključak

Analizirana problematika je kratak pregled naslovljene teme u objavljenim dokumentima ZAVNOBiH-a. Izvodi iz dokumenata imaju samo ilustrativni karakter, jer su mjesta na kojima se govori o ovom pitanju veoma brojna. Ustvari, bit konstatacija o određenim pojavama, ljudima i događajima je identična, samo su razlike u njihovoj prezentaciji. Najviše loših ocjena i negativnih komentara o “narodnim neprijateljima” izrekao je Rodoljub Čolaković, kojeg su uglavnom slijedili ostali diskutanti. Kada se pročitaju dokumenti o ZAVNOBiH-u, postaje mnogo jasnije kako su komunisti usporedo s vojnim operacijama uspjeli konstituirati “narodnu vlast”, a na poseban način je zanimljiva njihova propagandna djelatnost koja je sustavno bila pripremljena i provedena do kraja rata. U objavljenim dokumentima ZAVNOBiH-a, mogu se pratiti mnoga pitanja iz oblasti izvršne, sudske i zakonodavne djelatnosti, na osnovi kojih se može rekonstruirati proces preuzimanja vlasti u Bosni i Hercegovini. Osim podataka, dokumenti u zborniku prikazuju entuzijizam i zanos vijećnika u ostvarivanju mira, ravnopravnosti, jednakosti i bratstva na kraju Drugog svjetskog rata. Prema tome, uz drugu arhivsku građu i relevantnu literaturu, ovaj zbornik pruža obilje podataka o događajima i procesima tijekom i neposredno nakon rata. Na temelju avnojevske i zavnobihovske odluke tekao je četrdesetogodišnji socijalistički period uspješnog razvoja Jugoslavije, ali nažalost, mnoga sporna pitanja, za koja su komunisti mislili da su ih riješili, otvorila su se osamdesetih, da bi početkom devedesetih godina eskalirala u rat za jugoslavensko naslijeđe.

Summary

THE CONSTITUTING OF COMMUNIST GOVERNMENT ACCORDING TO THE PUBLISHED DOCUMENTS OF ZAVNOBiH

Two books of published archival documents, titled *ZAVNOBiH - dokumenti* are extremely important for the study of the constituting of communist government in Bosnia and Herzegovina during the period from mid-September 1943 to the beginning of May 1945, i.e. in the period of acquiring the character of a certain organization in the political, state, ideological, judicial, economical, educational and other spheres of life. We can safely claim that already by the end of the war the constituting of the communist government was completed in Yugoslavia / Bosnia and Herzegovina regardless of the fact that some pre-war politicians denied its legitimacy. According to that, the issue of legitimacy became a theoretical question for the defeated side and the reality was that already by the spring of 1945 the communists renamed the Third Session of ZAVNOBiH, and the Third Session of AVNOJ into the People's Assembly of Bosnia and Herzegovina and the People's Assembly of Yugoslavia respectively, with a remark "until elections", for which the authorities tried to eliminate opposition and gain the majority of votes via various legal solutions. Even though the passed decisions had a temporary character because of the war circumstances, they represented the basis of the post-war state and political system according to a revolutionary ideological and political programme.

Key words: Bosnia and Herzegovina, ZAVNOBiH